

PRILOG PROUČAVANJU ALTERNACIJA *B~BL̂*, *P~PL̂*, *M~ML̂* I *V~VL̂* U HRVATSKIM CRKVENOSLAVENSKIM TEKSTOVIMA (USPOREDBA SA STAROSLAVENSKIM PODACIMA)

Sofija GADŽIJEVA, Zagreb

U članku se analizira pravopis i fonologija hrvatskih crkvenoslavenskih (hcsl.) alternacija u kojima je nepalatalna alternanta jedan od labijala, a palatalna je alternanta labijal i epentetski *l*. Metoda opisa tih alternacija je usporedba s odgovarajućim alternacijama u staroslavenskim (stsl.) kanonskim tekstovima. Građa za proučavanje pravopisa i fonologije tih alternacija u ovom radu su u prvom redu glagolski oblici prezentske paradigme.

U pogledu jotacije labijala na kraju morfema situacija u stsl. tekstovima nije bila homogena. Na tom položaju u bugarskom i makedonskom epentetski *l* se postupno gubio u 11. stoljeću, što odražavaju stsl. tekstovi. Podaci stsl. spomenika jasno pokazuju da je povremeno ili često ispuštanje epentetskog *l* bilo osobitost jezika stsl. tekstova. Zapadni južnoslavenski jezici (a to znači i starohrvatskočakavski govor) čuvaju epentetski *l* i unutar morfema, i na granici morfema, stoga bi zanimljivo bilo istražiti je li se ta stsl. pojava (tj. ispuštanje epentetskog *l*) pri prepisivanju predložaka barem u nekoj mjeri odrazila u hcsl. tekstovima.

Analiza ukupne građe osnova na labijale potvrdila je jednu razliku hcsl. konjugacijske morfonologije od staroslavenske: dosljedno čuvanje epentetskog *l* na kraju korijenskog morfema. U analiziranoj hcsl. građi glagolske osnove ne pokazuju nikakvo kolebanje u pojavljivanju epentetskog *l*. Građa hcsl. prezentskih oblika pokazuje da se epentetski *l* bilježi u 100% slučajeva. Među mnogobrojnim potvrdama prezentskih oblika u kartoteci postoji samo jedna potvrda gdje je slovo *l* izostalo: na iznimnu rijetkost upućuje oblik 3. lica mn. *ras šipūt'* u *Drugom novljanskom brevijaru* (uz očekivano *rasiplūt* BrVO i na drugom mjestu u BrN₂). Takav je oblik mogao nastati ili pod utjecajem čakavskoga govora, ili je to relikv koji čuva obilježja bugarsko-makedonskog (ili moravskog) porijekla jednog od davnih predložaka teksta *Drugoga novljanskog brevijara*.)

Čuvanje epentetskog *l* osobitost je hcsl. jezika po kojoj se on razlikuje i od stanja u stsl. jeziku, i od starohrvatskočakavskoga govora u kojem se u 14. i 15. stoljeću već postupno uspostavljao novi morfonološki model prema kojem je u prezentskoj paradigmi 1. i 2. razreda uopće nestajalo variranje osnove zbog prodiranja gramatičkog morfema 1. lica jd. *-m*, a time i generalizacije osnove. Hcsl. stanje u ovom pitanju odgovara prastaroslavenskom stanju.

Kao jednu pojedinost valja istaknuti da u hcsl. u građi AMG *ézviti* nalazimo alternaciju *zv ~ zvl̂* (part. pret. pas. *éz'vlena*), a o toj je alternaciji upravo na primjeru tog stsl. AMG André

Vaillant pisao da je ona u stsl. jeziku izgubljena, i da u stsl. tekstovima postoje samo primjeri bez epentetskog *l*. Očuvanje te alternacije u hosl. tekstovima također je jedna arhaična crta koja odgovara starijem stanju od staroslavenskoga, tj. prastaroslavenskome.

Ključne riječi: staroslavenski jezik, morfonologija, alternacija, glagol, labijal, hrvatski crkvenoslavenski jezik, crkvenoslavenski jezik, prezent, fonologija, epentetski *l*

1. UVOD

U članku se analizira pravopis i fonologija hrvatskih crkvenoslavenskih (dalje u tekstu: hosl.) alternacija u kojima je nepalatalna alternanta jedan od labijala, a palatalna je alternanta labijal i epentetski *l*. Metoda opisa tih alternacija je usporedba s odgovarajućim alternacijama u staroslavenskim (dalje u tekstu: stsl.) kanonskim tekstovima. Građa za proučavanje pravopisa i fonologije tih alternacija u ovom radu su u prvom redu glagolski oblici prezentske paradigme. Te se alternacije susreću u prezentskoj paradigmi glagola 1. i 2. razreda prema Luntovoj klasifikaciji (LUNT 1974), tj. glagola s osnovama na *i* i na *ê* (npr. *lomiti, trъpêti*) i u ukupnoj paradigmi glagola 6. razreda (tj. s osnovom na *a*: npr. *gibati*). U određenoj je mjeri bila korištena i građa ostalih glagolskih oblika.

Prvi i drugi razred razlikuju se samo po samoglasniku koji prethodi završnomu sufiksu *-ti* u infinitivnom obliku. U prvom razredu to je *i*, a u drugom *ê*. Raspodjela se tvrde i meke varijante okrnjene osnove unutar prezentske paradigme kod tih dvaju razreda podudara: u 1. licu jd. zastupljena je meka, a u svim ostalim oblicima tvrda varijanta osnove. U 6. razredu osnova ne varira unutar prezentske paradigme (u svim je prezentskim oblicima zastupljena meka varijanta okrnjene osnove), ali alternacija je potvrđena u ukupnoj paradigmi glagola 6. razreda: *gibati* (npr. *gibati ~ gibletь*).

Pri opisu građe služit ću se pojmom *apstraktnoga morfološkoga glagola* (dalje u tekstu: AMG) koji predstavlja niz *stvarnih leksičkih glagola* s istom osnovom i istim konjugacijskim modelom, a koji se razlikuju samo u prefiksalskom dijelu.¹

Istraživanje se temelji na korpusu u koji su uključeni *svi* glagoli s odgovarajućim osnovama i *svi* njihovi prezentski oblici iz kartoteke *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* (dalje u tekstu: Rječnik) koju su suradnici Staroslavenskoga instituta u Zagrebu pripremili od 1950-ih do 80-

¹ O pojmu apstraktnoga morfološkoga glagola v. ГАДЖИЕВА 2006.

ih godina na temelju 62 srednjovjekovna hrvatskoglagoljska teksta. Korpus *Rječnika* uključuje ukupno 4824 glagolska leksema.² Taj korpus sadrži 322 glagolska leksema (104 AMG) 1., 2. i 6. razreda s osnovama na labijal.

U pogledu jotacije labijala na kraju morfema situacija u stsl. tekstovima nije bila homogena. Na tom se položaju u bugarskom i makedonskom epentetski *l* postupno gubio u 11. stoljeću, što odražavaju stsl. tekstovi.³ Staroslavenski spomenici razlikuju se međusobno s obzirom na uporabu epentetskog *l*: stariji ga čuvaju puno bolje od mlađih. Za neke starije i mlađe stsl. spomenike postoje podaci o tome koliko je puta epentetski *l* bio zabilježen, a koliko puta ispušten: u *Asemanijevu evanđelju* 342 primjera s *l*, a 85 bez *l*; u *Savinovj knjizi* od 205 primjera 95 ih je bez *l*; u *Suprasaljskom zborniku* od 791 oblika 695 ih je bez *l*.⁴ Ako prema tim brojkama izračunamo u koliko je posto slučajeva epentetski *l* bio zabilježen, dobivamo sljedeće podatke: u *Asemanijevu evanđelju* epentetski *l* bilježi se u 80% slučajeva, u *Savinovj knjizi* u 56%, u *Suprasaljskom zborniku* u 12%. To pokazuje da je čak i u starijem stsl. spomeniku, *Asemanijevu evanđelju*, epentetski *l* bio ispušten u 20% slučajeva, što znači da to nije rijetkost. Ti podaci jasno pokazuju da je povremeno ili često ispuštanje epentetskog *l* bilo osobitost jezika stsl. tekstova. Stsl. glagolska okrnjena osnova u tom alternativnom slučaju u 1. licu jd. prezenta također se pojavljivala u mekoj varijanti, ali na kraju osnove nije bila skupina »labijal+*l*«, nego meki labijal (БАЙАН 2004: 79).

Zapadni južnoslavenski jezici (a to znači i starohrvatskočakavski govor) čuvaju epentetski *l* i unutar morfema, i na granici morfema, stoga bi zanimljivo bilo istražiti je li se ta staroslavenska pojava (tj. ispuštanje epentetskog *l*) pri prepisivanju predložaka barem u nekoj mjeri odrazila u hosl. tekstovima, u kojima bi inače (tj. prema stanju u lokalnom govoru) epentetski *l* trebao biti dobro očuvan. Prema A. Vaillant, te pojave (tj. gubitak epentetskog *l*) nema u hrvatskom crkvenoslavenskom, kao ni u srpskom crkvenoslavenskom, ni ruskom crkvenoslavenskom. (БАЙАН 2004: 79, § 39). Teoretski gledano, pri prepisivanju predložaka staroslavenski povremeni (česti ili samo sporadični, ovisno o starini predložka) gubitak epentetskog *l* mogao bi se barem na nekim mjestima u nekim hosl. tekstovima

² O brojčanim podacima o glagolima u kartoteci *Rječnika* v. GADŽIJEVA 2007.a.

³ V. o tome МИХАЛЈЕВИЋ 2002: 167-168, БАЙАН 2004: 78-80.

⁴ Ovi podaci su iz knjige ИВАНОВА-МИРЧЕВА; ХАРАЛАМПИЕВ 1999: 86.

sačuvati. Takva je reprezentativna građa kao što su glagolski oblici u kartoteci *Rječnika* za takvo istraživanje pogodna jer ne odražava stanje u nekom hrvatskoglagojskom tekstu ili kategoriji rukopisa već uzima u obzir sve vrste liturgijskih tekstova, a i neliturgijske tekstove, što osigurava opširnije temelje za zaključke zbog veće zastupljenosti kako leksičkih jedinica tako i morfoloških oblika.

Brojčani podaci o građi

Alternacije $b \sim b\acute{l}$, $p \sim p\acute{l}$, $m \sim m\acute{l}$ i $v \sim v\acute{l}$ nalazimo u 1. i 2. razredu, a u 6. razredu nalazimo sve osim $v \sim v\acute{l}$.

Ukupno u 1. razredu, tj. među osnovama na *-i-*, 84 AMG (252 glag. leksema) imaju osnovu na labijal, na primjer: *gubiti*, *kupiti*, *lomiti*, *slaviti* itd.

Ukupno u 2. razredu, tj. među osnovama na *ê*, ima 7 AMG (22 leksema) koji imaju okrnjenu osnovu na labijal, na primjer: *skrĕbĕti*, *šumĕti*, *kipĕti*, *živĕti* itd.

U 6. razredu, tj. među osnovama na *-a-*, ima 13 AMG (48 leksema) s okrnjenom osnovom na labijal, na primjer: *kolĕbati*, *kapati*, *drĕmati* itd.

Sljedeća tablica prikazuje za koliko je AMG i stvarnih leksema u kartoteci *Rječnika* svojstvena svaka pojedina alternacija:

Tablica 1. Broj AMG i stvarnih leksema s pojedinim alternacijama
Таблица 1. Число AMG и реальных лексем с определенными чередованиями

Alternacija	AMG	Stvarni leksemi
$b \sim b\acute{l}$	26	73
$p \sim p\acute{l}$	27	93
$m \sim m\acute{l}$	20	57
$v \sim v\acute{l}$	31	99
UKUPNO	104	322

2. ALTERNACIJA *B ~ BĹ*

Osnove na *-bi-* (1. razred) i na *-bê-* (2. razred) pokazuju u prezentskoj paradigmi alternaciju *b ~ bĺ* kao rezultat praslavenskog procesa jotacije: okrnjena osnova završava na *bĺ* u 1. jd., a na *b* u svim ostalim oblicima: *trubiti* – 1. jd. *vstrublû*, 3. jd. *trubit'*, 3. mn. *vstrubet'*.

U glagola 6. razreda nalazimo u cjeloj prezentskoj paradigmi palatalnu osnovu: *gibati* – 3. lice jd. *giblet'*, 3. lice mn. *prêgiblût*.

A. Osnove na *-bi-*

Leksički podaci. Skupina glagola s osnovom na *-bi-* obuhvaća 22 AMG koji su zastupljeni s 58 stvarnih leksema. Navodim potpuni popis morfoloških i leksičkih glagola s tim tipom osnove:

habiti	5: habiti, nahabiti, pohabiti, shabiti, ishabiti
osklabiti	1: osklabiti
slabiti	4: slabiti, raslabiti, oslabiti, poslabiti
rabiti	2: rabiti, porabiti
grabiti	2: grabiti, ograbiti
ustrabiti	1: ustrabiti
zebiti	1: zebiti
ohlêbiti	1: ohlêbiti
vitrêbiti	5: vitrêbiti, otrêbiti, potrebiti, strêbiti, istrêbiti
prižrêbiti	1: prižrêbiti
podobiti	5: podobiti, pripodobiti, spodobiti, raspodobiti, upodobiti
zlobiti	2: zlobiti, ozlobiti
oznobiti	1: oznobiti
-drobiti	2: sdrobiti, razdrobiti
osobiti	1: osobiti
gubiti	6: gubiti, zagubiti, ogubiti, pogubiti, razgubiti, izgubiti
glubiti	3: glubiti, uglubiti, vglubiti
rubiti	2: rubiti, obrubiti
trubiti	3: trubiti, zatrubiti, vstrubiti
lûbiti	7: lûbiti, oblûbiti, olûbiti, bogolûbiti, polûbiti, vzlûbiti, prêvzľûbiti
-dľbity	2: vdľbity, vzdľbity
oskrъbiti	1: oskrъbiti

Morfološki podaci. Od ta 22 AMG kod njih 7 barem jedan stvarni glagolski leksem ima potvrđen barem jednom oblik 1. lica jd.: *osklabiti – oslablû* (sic!), *-trêbiti – potrêblû*, *podobiti – upodoblû*, *gubiti – pogublû*, *trubiti – vstrublû*, *lûbiti – lûblû*, *oskrъbiti – oskrblû*.

B. Osnove na -bê-

Leksički podaci. Osnove na -bê- zastupljene su jednim AMG (4 leksema): *skrъbêti* (*skrъbêti*, *oskrъbêti*, *poskrъbêti*, *vskrъbêti*).

Morfološki podaci. U korpusu nisu zastupljeni oblici 1. lica jd. tog AMG. Primjer središnjeg oblika prezentske paradigme: 3. lice jd. *poskrbitъ*.

C. Osnove na -ba-

Leksički podaci. Osnovu na -ba- nalazimo kod 3 AMG koji su zastupljeni s 11 leksema:

kolêbati	3: kolêbati, pokolêbati, vskolêbati
gibati	5: gibati, prêgibati, pogibati, sgibati, izgibati
-zobati	3: izobati, ozobati, pozobati

Od ta 3 morfološka glagola H. Lunt u svoj popis staroslavenskih glagola 6. razreda iz nekog razloga nije uključio glagol *gybati*, iako taj AMG postoji u stsl. jeziku. On je u staroslavenskom zastupljen s 4 leksema: *gybati*, *prêgybati*, *pogybati* i *izgybati*. Građa stsl. leksema *gybati* ukazuje na to da je to upravo glagol 6. razreda,⁵ dok se za AMG u cjelini može zabilježiti kolebanje između 6. i 9. razreda.

Luntov popis uključuje još i glagol *zybati* koji u hrvatskom crkvenoslavenskom nije potvrđen.

Morfološki podaci. U ovoj skupini glagola dobro su zastupljeni oblici iz prezentskoga sustava AMG *gibati*. Navodim primjere svih relevantnih oblika u tablici koja će istovremeno prikazati i podatke o kolebanju glagolskih osnova između 6. i 9. razreda.

⁵ Na primjer, 1. jd. *gybl'q* Zogr Mar Ass.

Tablica 2. Primjeri potvrđenih oblika osnova na *-ba-* (6. razred).Таблица 2. Примеры засвидетельствованных форм основ на *-ba-* (6-ой класс).

AMG	1. jd.	središnji oblici	3. mn.	drugi oblici prez. sustava	oblici prema 9. razredu
kolêbati	-	-	-	-	3. mn. <i>vskolêbaût'</i> PPraesP <i>kolêbaemi</i> , PPraesA <i>kolêbae</i>
gibati	-	3. jd. <i>giblet'</i> , <i>pogiblet'</i> , <i>izgib'let'</i>	<i>giblût</i> , <i>prêgiblût</i> , <i>pogib'lût'</i>	PPraesA <i>giblûce</i>	PPraesA <i>prêgibaûće</i> 1. jd. <i>pogibaû</i> , 3. jd. <i>pogibaet'</i> , <i>izgiba</i> , 1. mn. <i>pogibaem'</i> , <i>pogibamo</i> ; 2. mn. <i>pogibate</i> 3. mn. <i>pogibaût'</i>
-zobati	-	-	-	-	-

Kad usporedimo hosl. podatke navedene u toj tablici sa stsl. stanjem, možemo zabilježiti sljedeće:

1. Oblici AMG *kolêbati* u hosl. jeziku ukazuju samo na 9. razred, međutim navodim ga ipak ovdje jer je izvorno pripadao 6. razredu. Proces njegova prijelaza u 9. razred očito je do vremena nastanka sačuvanih hosl. tekstova u hrvatskoj redakciji bio dovršen. U staroslavenskom su postojala samo dva leksema iz tog AMG: *kolêbati* i *vskolêbati*. Leksem *vskolêbati* pojavljuje se samo jednom u *Sinajskom psaltiru*, i to u obliku iz kojeg se ne može ustanoviti prezentska osnova: *vskolêbašę*. Leksem *kolêbati* određuje se za staroslavenski upravo kao glagol 6. razreda, jer postoji potvrda prezenznoga pasivnog participa *kolêbl'emy* (Zogr Mar Ass).

2. U staroslavenskom je jeziku morfološki glagol *-zobati* također zastupljen s ista tri leksema kao i u hosl.: *izobati* – je određen kao 6. razred, ali postoji samo jedan oblik: aorist *izoba*; *ozobati* je određen kao 6. razred; također je potvrđen samo jedan oblik: aorist *ozoba*; *pozobati* je određen kao 6. ili 9. razred, potvrđen 6 puta, ali očito nema oblika prezentske osnove; primjer: 3. lice mn. aorista *pozobašę*. I u stsl. i u hosl. tekstovima pojavljuju se potpuno isti oblici, od neprezentske osnove. Nije posve jasno kako je za staroslavenski jezik o glagolima *izobati* i *ozobati* zaključeno da su to glagoli 6. razreda (vjerojatno, prema stanju u mlađim tekstovima). Miklosich u svom

rječniku (MIKLOSICH 1963) samo kod jednoga od ta tri leksema – *ozobati* – navodi primjer i u tom primjeru vidi se prezentska osnova 9. razreda: 2. lice mn. imperativa *ne ozobaite*. Za ostala dva leksema Miklosich ne navodi primjere, a određuje ih – jedan (*izobati*) kao 6., a drugi (*pozobati*) kao 9. razred. Podaci hcsl. građe isto kao ni stsl. podaci ne ukazuju na to kakva je prezentska osnova AMG *-zobati* – pripada li 6. ili 9. razredu, jer ne postoje oblici iz prezentskoga sustava. Pretpostavljam da je za staroslavenski jezik određen 6. razred prema podacima iz redakcijskih crkvenoslavenskih tekstova (ne iz hrvatske redakcije jer u hcsl. tekstovima nema odgovarajućih primjera) i drugih slavenskih jezika, tj. morfološka je pripadnost tog AMG rekonstruirana.

3. U građi morfološkoga glagola *gibati* ima nekoliko oblika sa stezanjem: 2. lice mn. *pogibate*; oblici sa stezanjem i sa specifično starohrvatskočakavskim nastavcima:⁶ 1. lice mn. *pogibamo* CPet; 3. lice jd. *izgiba* CIvan. Takvi oblici ukazuju na to da taj AMG ima ne samo drugi, već i treći tip prezentske osnove (unutar jednoga jezičnog sustava – hcsl.). Naravno, nije slučajno to što se u oblicima poput 1. lica mn. *pogibamo* CPet poklapaju dva morfološka podatka (stezanje i hrvatski gramatički morfemi – lični nastavak). Stjepan Damjanović o sličnoj pojavi piše kao o supostojanju u jednoj hrvatskoj crkvenoslavenskoj rečenici više obilježja »mlađe« grafije, naprimjer, uz oblik *věděsta* dolazi oblik *otca*, a uz ikavski *vidista* oblik *oca*. U tom je primjeru uočljiva »težnja da se uspostavi, uvjetno rečeno, harmonija jezičnih elemenata« (DAMJANOVIĆ 2008: 215). U obliku *pogibamo* susreću se dva inovativna elementa koji prodiru iz hrvatskoga sustava – lični nastavak *-mo* i stezanje.

Grafijski podaci i morfonološke osobitosti. Svi oblici prezentskoga sustava oblikovani prema 6. razredu pokazuju meku alternantu *bǫ*. Nema oblika bez epentetskog *ǫ*. Iza epentetskog *ǫ* u svim potvrđama 3. lica mn. i part. prez. akt. dolazi slovo *ǫ*, a nema primjera sa slovom *ϕ* na tom položaju koji bi mogli ukazivati na depalatalizaciju *l*.

⁶ Oblik 2. lica mn. *pogibate* je nemarkiran u tom pogledu jer je lični nastavak 2. mn. *-te* dio podjednako i stsl. i hcsl. sustava.

3. ALTERNACIJA *P ~ PL*

U prezentskoj paradigmi glagola 1. i 2. razreda palatalna varijanta okrnjene osnove završava na *-pĹ-* (1. jd.), a nepalatalna na *-p-* (svi ostali oblici): AMG *kupiti* – 1. jd. *skuplŭ*, 2. jd. *iskupiši*, 3. mn. *kupet; trŭpĕti* – 1. jd. *vstrplŭ*, 2. jd. *trpiši*, 3. mn. *tr'pet'*. U glagola 6. razreda osnova u cijeloj prezentskoj paradigmi završava na *-pĹ-*: *klepati* – 1. jd. *kleplŭ*, 3. jd. *k'leplet'*, *kapati* – 3. lice mn. *kaplŭt'*

A. Osnove na *-pi-*

Leksički podaci. Osnove na *-pi-* obuhvaćaju 16 AMG koji su zastupljeni sa 60 stvarnih leksema.

Popis AMG i stvarnih leksema s tim tipom osnove:

zaklepiti	1: zaklepiti
-cĕpiti	4: pricĕpiti, procĕpiti, rascĕpiti, vcĕpiti
-lĕpiti	2: zalĕpiti, prilĕpiti
oslĕpiti	1: oslĕpiti
krĕpiti	5: krĕpiti, okrĕpiti, pokrĕpiti, ukrĕpiti, poukrĕpiti
hopiti	2: hopiti, ohopiti
skopiti	2: skopiti, uskopiti
-klopiti	5: zaklopiti, sklopiti, isklopiti, vsklopiti, otklopiti
kropiti	5: kropiti, okropiti, pokropiti, raskropiti, ukropiti
porasštropiti	1: porasštropiti
-topiti	3: potopiti, rastopiti, utopiti
uspiti	1: uspiti
kupiti	8: kupiti, prikupiti, okupiti, skupiti, iskupiti, vьskupiti, otkupiti, sьvkupiti
ogorupiti	1: ogorupiti
stupiti	17: stupiti, nastupiti, rastupiti, zastupiti, prĕdstupiti, prĕstupiti, istupiti, pristupiti, vistupiti, ostupiti, postupiti, ostupiti, ustupiti, vstupiti, sьvstupiti, rodьstupiti, s'stupiti
-tupiti se	2: obtupiti, utupiti

Morfološki podaci. Od tih 16 AMG kod njih 4 barem jedan stvarni leksem ima u korpusu oblik 1. lica jd. potvrđen barem jednom (a obično puno

više, jer se isti citat ponavlja i u više tekstova). To su sljedeći AMG: *-lêpiti – prilêplû, krêpiti – ukrêplû, kupiti – skuplû, stupiti – otstup' lû*.

B. Osnove na *-pê*

Osnove na *-pê-* zastupljene su s 3 AMG (13 leksema): *kipêti* (3: *kipêti, iskipêti, vskipêti*); *prilpêti* (1: *prilpêti*); *trɔpêti* (9: *trɔpêti, prêtrɔpêti, otrɔpêti, dotrɔpêti, dlɔgotrɔpêti, potrɔpêti, strɔpêti, vstrɔpêti, utrɔpêti*).

Morfološki podaci. U građi osnova na *-pê-*, pa čak i među svim osnovama na »labijal+ê« (tj. osnovama 2. razreda) samo AMG *trɔpêti* (čak 9 leksema!) ima zastupljene oblike 1. lica jd., na primjer: *tr'plû, vstrplû*.

Primjeri središnjih oblika prezentske paradigme: *kipêti* – 3. mn. *vs'kipet'*; *prilpêti* – 2. dv. *prilpêta, prilpita*; *trɔpêti* – 2. jd. *trpiši, dlɔgotr'piši*, 3 jd. *dotr'pit'* 3. mn. *tr'pet'*.

Potvrda koje bi nam mogle nešto značiti pri opisu alternacija (jotacije labijala) u građi ima samo u okviru AMG *trɔpêti*, i to samo oblici *tr'plû* i *vstrplû* koji oba imaju uredno potvrđenu alternaciju *p ~ pl* s epentetskim *l̥*, a palatalnost *l̥* dosljedno je označena slovom *l̥*.

C. Osnove na *-pa-*

Leksički podaci. Osnovu na *pa-* ima 8 AMG (20 leksema):

hapati	1: hapati
kapati	3: kapati, pokapati, vskapati
hrapati	1: hrapati
klepati	1: klepati
trepati	2: trepati, strepati
škripati	1: škripati
sipati	8: sipati, rasipati, isipati, prêsipati, osipati, posipati, prosipati, vsipati
črêpati	3: črêpati, ičrêpati, počrêpati

Kada usporedimo taj popis s popisom H. Lunta, vidimo da u hrvatsko-glagoljskim tekstovima više nema staroslavenskog AMG *kɔpati*, no ima tri »nova« AMG: *trepati, hrapati* i *škripati*.

Morfološki podaci. Tablica prikazuje primjere relevantnih oblika i kolebanje između 6. i 9. razreda:

Tablica 3. Primjeri potvrđenih oblika osnova na *-pa-* (6. razred).Таблица 3. Примеры засвидетельствованных форм основ на *-pa-* (6-ой класс).

AMG	1. jd.	središnji oblici	3. mn.	drugi oblici prez. sustava	oblici prema 9. razredu
hapati	-	-	-	PPraesA <i>haplûčee</i>	-
kapati	-	3. jd. <i>pokaplet'</i>	<i>kaplût'</i> , <i>vskaplût'</i>	PPraesA <i>kaplûciê</i>	PPraesA <i>kapae</i>
hrapati	-	2. jd. <i>hrapleši</i> , 3. jd. <i>hrapletb</i>	-	-	-
klepati	<i>kleplû</i>	3. jd. <i>k'leplet'</i>	-	IMP2. mn. <i>kleplete</i> <i>kleplite kleplête</i> , PPraesA <i>k'leplûčb</i>	-
trepati	-	3. jd. <i>streplet'</i>	<i>treplûtb</i>	PPraesA <i>treplûcim'</i>	-
škripati	-	-	-	PPraesA <i>šk'riplûci</i>	-
sipati	<i>osiplû</i> , <i>posiplû</i>	3. jd. <i>vsipletb</i> <i>rasiplet'</i>	<i>siplût'</i> <i>rasiplût</i> <i>rasiplu</i> <i>ras'sipût'</i> (sic! BrN ₂)	PPraesA <i>siple</i> IMP2. jd. <i>rasipli</i> , <i>posipli</i> , <i>prosipli</i> IMP2. mn. <i>rasiplête</i>	3. jd. <i>ras'sipae'</i> PPraesA <i>rasipae</i> , <i>posipaučago</i>
črêpati	-	3. jd. <i>črêplet'</i> , <i>počrêpletb</i>	<i>črêplûtb</i> , <i>počrêplûtb</i>	PPraesA <i>počrêplûcim'</i> , <i>počr'plûcim'</i>	<i>črêpaûtb</i> , <i>č'rapaûtb</i> , <i>poč'rêpaûcim'</i> <i>počrêplaučim'</i>

Među navedenim podacima posebno su zanimljivi oni kontaminirani oblici 9. razreda, koji čuvaju i obilježja 6. razreda: u AMG *hrapati* postoji potvrda 2. lica jd. *hraplaeši* BrVO. Takve osnove nisu mogle biti stvorene uobičajenim putem (imperpektivizacijom) od i-osnove, kao *ostaviti* – *ostavliti*, (jer nema osnova **gibiti*, **hrapiti*). Milan Mihaljević postanak je takvih oblika objasnio (nije riječ o samo jednoj izoliranoj potvrdi) analogijom prema prezentskim središnjim oblicima npr. 2. lice jd. *hrapleši*, 3. lice jd. *hrapletb* itd., tj. analogijom je *-pl-* preneseno u imperpektivnu osnovu (9. razred *hraplati*, 2. jd. *hraplaeši*).⁷ Infinitivna osnova počela se doživljavati

⁷ Iz usmenog razgovora (studeni 2006.).

kao *hrapla*- vjerojatno zbog veće učestalosti prezentskih oblika.

Grafijski podaci. U građi je jedna potvrda neoznačavanja palatalnosti *ĺ*: 3. lice mn. *rasiplu* CGrš. U svim ostalim potvrdama 3. lica mn., 1. lica jd. i part. prez. akt. mekoća epentetskog *ĺ* označena je slovom *ϣ*.

Morfonološke osobitosti. 1. Vjerojatno na iznimnu rijetkost upućuje (ako nije riječ o slučajnom ispuštanju slova) oblik 3. mn. *ras 'sipût'* u *Drugom novljanskom brevijaru* 258a (pored normalnog *rasiplût* BrVO 451d i *ras 'siplût* BrN₂ 255a). To može biti relik koji čuva obilježja bugarsko-makedonskog (ili moravskog) porijekla jednog od davnih predložaka teksta *Drugoga novljanskog brevijara*. Taj je oblik s ispuštanjem epentetskog *ĺ* za sada jedini takav lično-brojni prezentski oblik na koji sam naišla u građi (nailazila sam samo na vrlo rijetke potvrde s ispuštanjem epentetskog *ĺ* u participima).

2. AMG *črēpati* u korijenu sadrži vokalsku alternaciju *ь ~ ê* i zbog toga se ubraja u skupinu nepravilnih glagola 6. razreda. Ta se skupina stsl. glagola dobro uklapa u morfološki model 6. razreda, osim što svi ti glagoli imaju vokalsku alternaciju u korijenu. AMG *črēpati* je u stsl. jeziku zastupljen sa 4 leksema od kojih neki oblikuju prezentsku osnovu prema 9. razredu. Potvrđen je i oblik prema 6. razredu: part. prez. akt. *črēpъjōšte* (Supr) s izostankom epentetskog *ĺ*. Kako je u AMG *črēpati* još u stsl. razdoblju počelo kolebanje između 6. i 9. razreda, i u hosl. tekstovima nalazimo oblike i prema 6. i prema 9. razredu. Zanimljiv je zorni primjer variranja u jednom participnom obliku koji nalazimo u brevijarima čak u 4 različita morfološka lika:

1. *počrēplûćim'* BrVO – pravilan oblik 6. razreda.

2. *poč' rēpaiûćimь* BrN₂ – oblik prema 9. razredu (ali od novije infinitivne osnove koja se izjednačila s prezentskom u korijenskom samoglasniku);

3. *počr' plûćimь* BrVat₅ – oblik 6. razreda, orijentiran na infinitivnu osnovu. To je jedina potvrda s pokušajem analoškoga izjednačavanja osnove prema infinitivnoj osnovi (s obzirom na korijenski samoglasnik).

4. *počrēplaiûćim'* BrPm – rezultat utjecaja prezentske osnove 6. razreda na infinitivnu ne samo u korijenskom samoglasniku, već i u cijelom korijenskom liku, tj. i završnoj suglasničkoj skupini (rezultat jotacije). Prezentska osnova 6. razreda utječe na infinitivnu, a zatim se od takve nove infinitivne osnove stvara novi prezentski oblik (oblik 9. razreda).

Prvi je od tih oblika, *počrēplûćim'*, konzervativniji oblik koji se pojav-

ljuje u konzervativnijem tekstu *Brevijara Vida Omišljanina*. Valja naglasiti da u stsl. kanonu nema tako pravilnog oblika tog participa, jer su postojeće stsl. potvrde inovativne ili zbog izostanka epentetskog *l̄* (*črēpj̄qšte* Supr) ili zbog formiranja oblika prema 9. razredu (*počr̄pajqšt-* Euch. Sin.).

Hrvatska crkvenoslavenska građa sadrži obilje raznovrsnih potvrda oblika iz prezentskoga sustava AMG *črēpati*. Međutim, zbog oskudnosti podataka AMG *čr̄pati* u stsl. tekstovima, ne može se točno utvrditi u kojoj se mjeri stanje promijenilo u odnosu na staroslavensko. Kolebanje je između 6. i 9. razreda potvrđeno već i u staroslavenskom. U staroslavenskom još nema potvrda utjecaja prezentske osnove na infinitivnu (*ē* umjesto *o*), a toga ima već dosta u hrvatskom crkvenoslavenskom, na primjer: 1 jd. aor. *črēpah'*, 3 jd. aor. *ičrēpa*. Taj *ē* iz prezentske osnove 6. razreda nalazimo preko inovativne infinitivne osnove čak u prezentskim oblicima 9. razreda, na primjer: *črēpaūt̄b* BrVat., *počrēpaet'* BrVO. Dakle, utjecaj je prezentske osnove na infinitivnu dvojak: svojim korijenskim samoglasnikom *ē* koji prodire u sustav infinitiva i preteritnih oblika i jotiranim završnim suglasnikom korijena koji se pokušava nametnuti tamo gdje nije bilo jotacije. I ako u prvom slučaju možemo utjecaj objasniti lakšim izgovorom, za drugi slučaj to objašnjenje ne vrijedi. Sve to govori o jakom utjecaju prezentske osnove na glagolski morfološki sustav.

Građa AMG *črēpati* pokazuje da je u mekoj alternanti *pl̄* epentetski *l̄* ne samo potpuno sačuvan, već meka alternanta prodire i tamo gdje joj nije mjesto – izvan svojih morfonoloških granica – u infinitivnu osnovu u kojoj je inače izvorno zastupljena tvrda alternanta *p*. O tome svjedoči potvrda part. prez. akt. *počrēplaūčim'* u *Pašmanskome brevijaru*. Takav oblik podrazumjeva inovativnu infinitivnu osnovu *počrēpla-*.

4. ALTERNACIJA *M~Ml̄*

U glagola 1. i 2. razreda u prezentskoj paradigmi palatalna varijanta okrnjene osnove završava na *-ml̄-* (1. lice jd.), a nepalatalna na *-m-* (svi ostali oblici): AMG *lomiti* – 1. jd. *slomlū*, 3. jd. *prēlomit*, 3. mn. *polomet'*. U glagola 6. razreda nalazimo u cijeloj prezentskoj paradigmi palatalnu osnovu: *drēmati* – 2. lice jd. *dremleši*.

A. Osnove na *-mi-*

Leksički podaci. Osnove na *-mi-* obuhvaćaju 16 AMG koji su zastupljeni s 36 stvarnih leksema. Evo popisa AMG i stvarnih leksema s tim tipom osnove:

smamiti	1: smamiti
sramiti se	2: sramiti, posramiti
dimiti se	2: dimiti, vzdimiti
dmiti	1: dmiti
vdomiti se	1: vdomiti
lomiti	12: lomiti, nalomiti, oblomiti, prêlomiti, dolomiti, polomiti, slomiti, otlomiti, ulomiti, poulomiti, razlomiti, izlomiti
potomiti se	1: potomiti
pođêrmiti	1: pođêrmiti
kumiti	1: kumiti
glumiti se	2: glumiti, poglumiti
-umiti	2: vrazumiti, izumiti
utъkъmiti, se	1: utъkъmiti
krъmiti 1	1: krъmiti
krъmiti 2	6: krъmiti, nakrъmiti, rokrъmiti, prokrъmiti, vskrъmiti, ukrъmiti
ustrъmiti	1: ustrъmiti
ot'miti	1: ot'miti

Morfološki podaci. Od tih 16 AMG sljedećih 5 imaju barem jedan stvarni leksem barem jednom potvrđen u korpusu u obliku 1. lica jd.: *sramiti* – *posramlû*, *lomiti* – *slomlû*, *glumiti* – *poglumlû*, *-umiti* – *vrazumlû*, *utъkъmiti* – *ut'kamlû*.

B. Osnove na *-mê-*

Osnove na *-mê-* zastupljene su s 2 AMG (4 leksema): *šumêti* (2 leksema: *šumêti*, *všumêti*); *grъmêti* (2 leksema: *grъmêti*, *vzgrъmêti*).

Morfološki podaci. U korpusu nisu zastupljeni oblici 1. lica jd. tih AMG. Primjeri središnjih oblika prezentske paradigme: *šumêti* – 3. jd. *v'šumit'*, 3. mn. *šumet'*; *grъmêti* – 2. jd. *grmiši*, 3. jd. *grmitъ*.

C. Osnova na *-ma-*

Osnovu na *-ma-* nalazimo i u stsl. i u hcsl. samo u 2 AMG *drêmati* (2 leksema: *drêmati, vzdrêmati*)⁸ i AMG *imati* [jъmati] (15 leksema).

1. AMG *drêmati*. U građi su potvrđeni uredni središnji oblici 6. razreda, npr. 2. lice jd. *drêmleši*, 3. lice jd. *vzdrêmlet'*. Epentetski je *l* očuvan. Rubnim oblicima paradigme (1. lice jd. i 3. lice mn.) ne raspolažemo, tako da ne možemo suditi o dosljednosti označavanja palatalnosti tog *l*. Nije potvrđeno kolebanje između 6. i 9. razreda, kao ni u staroslavenskom.

2. AMG *imati* [jъmati] zastupljen je u hrvatskoj redakciji s 15 leksema. Taj AMG ima veliko kolebanje u pisanju početnoga samoglasničkog slova koje pokazuje natjecanje između infinitivne i prezentske osnove zbog težnje ka generalizaciji osnove i likvidaciji alternacije *b ~ e*. Težnja ka izjednačavanju osnove izražena je u prodoru samoglasnika *e* iz prezentske osnove u sustav oblika koji se inače tvore od infinitivne osnove.

Variranje je u korijenskom samoglasniku čisto morfološkoga porijekla, uzrokovano težnjom za analogijskim izjednačavanjem osnove, orijentacijom infinitivne osnove prema prezentskoj, prodorom prezentske osnove izvan sustava prezentskih oblika. Taj je proces generalizacije osnove kod *imati* započeo već u stsl. razdoblju. H. Lunt o tome piše: »The vowel of the present stem ... is also found in infinitive and other forms (principally in Slav): емати, приемати, подъемати« (LUNT 1974: 110).

Po pitanju normalizacije infinitiva svih tih 15 leksema, kao i dosad, pridržavat ću se načela da cijeli AMG mora imati istu normalizaciju infinitiva, a onda je jasno da to mora biti *-imati*, jer takvih potvrda ima još uvijek puno više.⁹ Stoga popis leksema AMG *imati* u mojoj građi izgleda ovako:

imati
naimati
zaimati
obimati
priimati
blagopriimati

⁸ U staroslavenskom je od tih dvaju leksema potvrđen samo jedan: *vъzdrêmati*.

⁹ Mislim da to načelo ima veću težinu od činjenice da neki od leksema imaju potvrde infinitiva ili drugih oblika s infinitivnom osnovom samo s *e-* (jer dotični leksem može biti potvrđen samo jednom u korpusu).

vsprriimati
snimati
vnimati
lihoimati
poimati
otimati
izimati
vzimati
podъimati

Morfološki podaci. Potvrđeni su većinom pravilni stsl. oblici 6. razreda uz alternaciju *m ~ ml*. Građa je prezentskih oblika 6. razreda AMG *imati* vrlo važna općenito za opis osnova na labijale 6. razreda, a posebno osnove na *-m-*, jer tu raspoložemo golemim brojem potvrda. Građa AMG *imati* obuhvaća 15 leksema, dok je svih 11 pravilnih AMG s osnovama na labijale zastupljeno sa samo 30 leksema. Od njih osnovu na *-m-* ima samo jedan AMG – *drêmati* (2 leksema).

Primjeri prezentskih oblika 6. razreda:

1. lice jd. *obъemlû*.

Središnji oblici: 2. lice jd. *ob'emleši*, 3. lice jd. *vzemletъ*, 1. lice dv. *vspriemlevê*, *vspriemleva*, 2. lice dv. *pod'emleta*, 1. lice mn. *obъemlem'* 2. lice mn. *emlete*, *priemlete*.

3. lice mn. *emlût*, *priemlût'*, *vspriemlût'*, *obъemlû*, *snemlût*, *vnêmlûci*, *ot'emlût*.

prezentski participi: *em'lûca*, *vspriem'lûce*, *poemlûce*, *ob'emlûci*, *blagopriem'lûce*, *snemlûcim'*, *v'nem'lûci*, *otemlûcumu*, *otnemlûce*, *vzemlûce*, *podъemlûcumu*.

imperativ: 2. lice jd. *obъemli*, *otemli*, 2. lice mn. *vzemlête*, *vnemlête*, *vnemlite*.

Epentetski *l̑*

U *Suprasaljskom se zborniku* nalaze brojne potvrde prezentske osnove AMG *imati* bez epentetskog *l̑*, na primjer: *otъnemъjqušъ* (Supr 297.4). Pri pregledu oblika 6. razreda u hosl. građi nije se pronašao niti jedan primjer bez epentetskog *l̑*, bilo u lično-brojnom obliku bilo u prezentskom participu.

Oblici s hiperkorektno umetnutim apostrofom između *m* i *l* najčešće su participni oblici, ali ima i drugih: *em'let*, *em'lûca*, *vsPriem'lûce*, *blagopriem'lûce*, *v'nem'lûci*.

Iz kojeg je razloga pisar *Drugoga novljanskog brevijara* u jednom obliku, 1. lice mn. *v'zempl'em'*, umetnuo apostrof iza *l* ostaje nejasno. Možda je time iz predložka prenesena neka oznaka za mekoću tog *l*. Više nigdje nema takvih potvrda.

O kolebanju između 6. i 9. razreda

A. Vaillant piše o alternaciji *b ~ e* kod AMG *imati* u staroslavenskom da »это чередование имеет тенденцию к устранению или путем переноса основы наст. вр. *ѣм-* в основу инфинитива ..., или путем замещения *-ѣмати*, *ѣмле-* новым производным образованием несоверш. вида *-имати*, *имаѣ-* ...« (ВАЙАН 2004: 300, § 191). I. H. Lunt bilježi kod stsl. oblika AMG *imati* kolebanje osnove između 6. i 9. razreda: »The prefixed forms are in competition with derivatives of *-imaj-qtъ*«. (LUNT 1974: 111).

U hosl. jeziku od 15 leksema AMG *imati* inovativni su oblici (tj. prema 9. razredu) potvrđeni samo kod 6 leksema:

1. obimati:	3. lice jd. <i>obimaet'</i>
3. lice mn. <i>obimaût'</i>
2. snimati:	part. prez. akt. <i>snimae</i>
3. vnimati:	3. lice jd. <i>vnimaet'</i>
3. lice mn. <i>vnimaût'</i>
part. prez. akt. <i>vnimae</i> , <i>vnimaûca</i>
4. otimati:	3. lice jd. <i>odnima</i> , <i>otnimaet'</i>
3. lice mn. <i>otnimaûtb</i>
part. prez. akt. <i>otnimaûci</i>
5. izimati:	part. prez. akt. <i>iznimaûci</i>
6. vzimati:	3. lice jd. <i>vzimaet'</i>
3. lice mn. <i>vzimaût</i>
part. prez. akt. ¹⁰ <i>vzimae</i>
imperativ 2. lice jd. <i>vzimai</i>

¹⁰ Nije slučajno što se ponavljaju jedni te isti oblici paradigme (3. lice jd., 3. lice mn. i part. prez. akt.), jer ti oblici u glagolskoj paradigmi i jesu najučestaliji.

Čak i kod onih leksema koji imaju i oblike 9. razreda oni su rijetki. Na primjer, u građi leksema *obimati* od 23 potvrde oblika prezentskoga sustava prema 9. razredu tvorena su samo 4, dok ih je 19 tvoreno prema 6. razredu. Vjerojatno bi, da se izračuna taj omjer u nekom stvarnom tekstu, razlika bila još i veća.

Dakle, sagledan u cjelini, AMG *imati* u hosl. jeziku vrlo dobro čuva model 6. razreda.

U mekoj alternanti nisam nijednom susrela pisanje *-m̥m̥-*, tj. u marginalnim oblicima i u part. prez. akt. svugdje je mekoća *l̥* označena slovom *m̥*, na primjer: *emlūt, em'luća, priemlūt', vspriemlūt', vspriem'luće, poemlūće, ob'emlū, ob'emlūci, blagopriem'luće, snemlūt, snemlūcim', vn'emlūci, v'nem'lući, ot'emlūt, otemlūćumu, otnemlūće, vzemlūće, pod'emlūćumu*. Naravno, mnogi su od tih gramatičkih oblika potvrđeni u građi više puta, tako da je to sveukupno velik broj potvrda koje su potpuno homogene s obzirom na to grafijsko-fonološko pitanje.

5. ALTERNACIJA *v ~ vl̥*

U glagola 1. i 2. razreda u prezentskoj paradigmi palatalna varijanta okrnjene osnove završava na *-vl̥-* (1. jd.), a nepalatalna na *-v-* (svi ostali oblici): AMG *staviti* – 1. jd. *nastavlū, 2. jd. nastaviši, 3. mn. ostavety*.

Osnove na *-va-* već prema Luntovoj definiciji 6. razreda ne pripadaju ovom razredu.¹¹

A. Osnove na *-vi-*.

Leksički podaci. Osnove na *-vi-* najveća su skupina među labijalnim osnovama ovog razreda. Ona obuhvaća 30 AMG zastupljenih s 98 stvarnih leksema.

¹¹ Glagoli tipa *vêrovati* u Luntovoj klasifikaciji čine poseban, 5. razred. Stsl. sufixs *ov~u* bio je diftonškog porijekla (< **ou*) i imao je različit oblik u infinitivnoj i prezentskoj osnovi: u infinitivnoj ispred *-a-* nalazimo alternantu *-ov-*, a u prezentskoj ispred *j* je alternanta *-u-*. Vaillant piše o osnovama na *-va* i o tome zašto među glagolima tipa *glagolati* ne nalazimo glagola s alternacijom *v ~ vl̥*: »Если в числе этих глаголов отсутствуют глаголы с чередованием *v / vl̥*, то это объясняется тем, что чередование *v / vl̥* является новым: старое чередование было типа *oek / ou* ..., и оно представлено множеством глаголов со спряжением *-oekati*, наст. вр. *ouje-*.« (ВАЙАН 2004: 299, § 190).

Popis AMG i stvarnih leksema s tim tipom osnove:

-baviti	3: pribaviti, probaviti, izbaviti
daviti	4: daviti, podaviti, udaviti, izdaviti
-glaviti	2: str̃moglaviti, uglaviti
-plaviti	2: pr̃plaviti, isplaviti
slaviti (se)	3: slaviti, proslaviti, vzslaviti
-zdraviti	4: ozdraviti, pozdraviti, nezdraviti, vnezdraviti
praviti	13: praviti, napraviti, ponapraviti, prepraviti, pripraviti, opraviti, poopraviti, popraviti, spraviti, raspraviti, ispraviti, otrpraviti, upraviti
otraviti	1: otraviti
staviti	12: staviti, nastaviti, nadstaviti, pr̃dstaviti, pr̃staviti, pristaviti, ostaviti, postaviti, pr̃dpostaviti, ustaviti, vstaviti, s'staviti
okrṽaviti	1: okrṽaviti
êviti	2: êviti, obṽêviti
razgnêviti	1: razgnêviti
diviti	4: diviti, pr̃diviti, udiviti, vzdiviti
-kriviti	6: pr̃êkriviti, prikiviti, okriviti, skriviti, iskriviti, ukriviti
protiviti	3: protiviti, vsprotiviti, suprotiviti
živiti	2: živiti, oživiti
loviti	3: loviti, uloviti, vzloviti
pr̃êpoloviti	1: pr̃êpoloviti
sloviti	8: sloviti, rasloviti, rodosloviti, blagosloviti, vzblagosloviti, zlosloviti, ozlosloviti, slavosloviti
vdomoviti	1: vdomoviti
ustanoviti	1: ustanoviti
-noviti, se	2: obnoviti, ponoviti
-sinoviti	2: prisinoviti, usinoviti
gotoviti	3: gotoviti, prigotoviti, ugotoviti
m̃lṽviti, se	3: m̃lṽviti, om̃lṽviti, vzm̃lṽviti
ronaêrṽviti	1: ronaêrṽviti
okrṽviti	1: okrṽviti
smrṽviti	1: smrṽviti

Morfološki podaci. Od tih 28 AMG kod njih 9 barem jedan stvarni leksem ima u korpusu oblik 1. jd. potvrđen barem jednom. To su sljedeći AMG: *-baviti – izbavlû, slaviti – proslavlû, praviti – ispravlû, staviti – nastavlû, êviti – êvlû, -kriviti – iskriv'lu, živiti – oživlû, sloviti – bl(agoslo)vlû, -noviti – obnovlû.*

B. Osnove na *-vê-*

Leksički podaci. Osnove na *-vê-* zastupljene su jednim AMG (1 leksem): *živêti.*

Morfološki podaci. U korpusu nisu zastupljeni oblici 1. lica jd. tog AMG. Primjeri središnjih oblika prezentske paradigme: 3. jd. *živit'*, 2 mn. *živite.*

6. ZAKLJUČAK

1. Grafijski podaci. U građi osnova na labijal nisam primijetila nikakvih kolebanja u obilježavanju palatalnosti *l̥* u 1. licu jd. s pomoću grafema \mathfrak{P} : u svim potvrdama iza \mathfrak{P} slijedi slovo \mathfrak{P} , tj. palatalnost je dosljedno obilježena. Iza epentetskog *l̥* u svim potvrdama 1. lica jd., a za glagole 6. razreda još i oblik 3. lica mn. i prezentski aktivni participi – dolazi slovo \mathfrak{P} , a ima samo jedan primjer sa slovom \mathfrak{B} na tom položaju koji bi mogao ukazivati na depalatalizaciju *l*, a taj je iz neliturgijskoga teksta: 3. lice mn. *rasiplu* CGrš 14.

To pokazuje, kada stanje usporedimo s onim kod osnova na *l* i *n*,¹² da su pisari vjerojatno usvojili normu da iza tih skupina (»slovo za labijal + \mathfrak{P} «) u predlošcima dolazi uvijek slovo \mathfrak{P} a ne \mathfrak{B} .

Nerijetko je apostrof hiperkorekcijski umetnut između labijala i epentetskog *l* naprimjer: *os'krb'lu, otstup'lu, iskriv'lu* itd. To je normalna pojava za hosl. grafijsku jer se apostrof i inače nerijetko hiperkorekcijski pisao između dvaju suglasnika u hrvatskoglagoljskim tekstovima.

2. Morfonološke osobitosti. Za razliku od stsl. spomenika, u analiziranoj hosl. građi glagolske osnove ne pokazuju nikakvo kolebanje u pojavljivanju epentetskog *l*.

¹² Neki od hosl. tekstova (posebno PsLob, COxf, BrVat₂) sadrže određeni broj potvrda s *u* iza *l*, *n* umjesto očekivanog *û*. O tom pravopisno-fonološkom problemu nešto više v. u GADŽIJEVA 2007.b., ГАДЖИЕВА 2008.

Kod *vi*-glagola u zabilježenim preteritnim pasivnim participima također svugdje nalazimo epentetski *l*: *izdavleni, okrvavlenn, prisinovlenom', êz'vlena, okrvlenu*. U slučaju AMG *êzviti* valja naglasiti da u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku nalazimo alternaciju *zv ~ zvl'* (usp. part. pret. pas. *êz'vlena* BrN₂ 415a), a o toj je alternaciji upravo na primjeru tog stsl. AMG André Vaillant pisao da je ona u staroslavenskom izgubljena,¹³ jer u stsl. tekstovima (Mar, Supr, Euch. Sin.) postoje samo primjeri bez epentetskog *l*.¹⁴ Isto o toj staroslavenskoj alternaciji piše prije Vaillanta i Paul Diels u svojoj *Starocrkvenoslavenskoj gramatici*: »zv, mit Jotierung, bleibt wohl durchweg unverändert, so in trëzvenie ... Euch. Sin. 89b, 2. 98a, 24f. 99a, 20. 100a, 16, ujezvěň ... Supr 86, 9, jezvějemyi Supr 436, 12, jezveně Supr 436, 19.« (DIELS 1932: 138).¹⁵

Vidimo dakle da je analiza ukupne građe osnova na labijale pokazala jednu razliku hrvatskokrkvenoslavenske konjugacijske morfonologije od staroslavenske: dosljedno čuvanje epentetskog *l* na kraju korijenskoga morfema (tj. na morfemskoj granici). U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku građa glagolskih oblika pokazuje da se epentetski *l* bilježi u 100% slučajeva, tj. glagolske osnove ne pokazuju nikakvo kolebanje u pojavljivanju epentetskog *l*.

To je osobitost hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika po kojoj se on razlikuje i od stanja u staroslavenskom jeziku i od starohrvatskočakavskoga govora u kojem se u 14. i 15. stoljeću već postupno uspostavljao novi morfonološki model prema kojem je u prezentskoj paradigmi 1. razreda uopće nestajalo variranje osnove zbog prodiranja gramatičkog morfema 1. lica jd. *-m*, a time i, generalizacije osnove. Na postojanje u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku takvih specifičnih crta (u odnosu prema staroslavenskom i čakavskom) ukazuje M. Mihaljević: »there are many adjustments to the situation in the vernacular, as well as developments which are typical neither for OCS nor for čakavian dialects« (MIHALJEVIĆ; REINHART 2005: 53). Vjačeslav Ščepkin u svojem radu *Рассуждение о языке Саввиной*

¹³ V. БАЙНАХ 2004: 101.

¹⁴ Drugi Vaillantov primjer je AMG *trëzviti*, koji je potvrđen u hcsl. jeziku ali također nema potrebnih oblika.

¹⁵ U hcsl. građi skoro svi zabilježeni oblici part. pret. pas. imaju alternantu *zvl'*: *êz'vlena* BrN₂ 415a, *êzvlena* BrVat₆ 104c, *êz'vleni* BrN₂ 427c, *êz'vleně* BrVat₃ 109b, BrVO 227d, *êzavleně* BrN₂ 110a, *êzvleni* BrVO 237d, *êzvlenně* BrVO 207a, *êzvlennahě* BrVat₃ 195c, *êzvlenně* MVat₄ 83a. Postoji i jedan primjer bez *l*: *êz'vena* BrLab 43b.

книзи ističe da su svi stsl. spomenici 11. stoljeća kopije raznih vremenski manje ili više udaljenih predložaka koji su dosljedno rabili epentetski *l*, i »na temelju usporedbe najstarijih evanđeoskih tekstova tu dijalektalnu osobinu moramo smatrati svojstvenom prvotnom prijevodu, a to znači govoru Prvoučitelja«. ¹⁶ Hrvatsko crkvenoslavensko stanje u ovom pitanju odgovara prastaroslavenskom stanju.

Neovisno o tome jesu li predlošci stizali iz Moravske ili iz Bugarske i Makedonije u oba slučaja oni su trebali sadržavati odraz postupnoga gubljenja epentetskog *l*. To znači da su hrvatski glagoljaši tijekom prepisivanja dosljedno, u skladu sa svojim materinim jezikom (a možda i podrškom u starijim, konzervativnijim crkvenoslavenskim predloščima), eliminirali u svojim prijepisima sve tragove ispuštanja epentetskog *l*.

Možda bi izostanak potvrda s ispuštenim epentetskim *l* mogao biti argument za to da su se prepisivali tekstovi koji su velikom većinom i bili prevedeni od hrvatskih glagoljaša, jer u tom slučaju ispuštanje epentetskog *l* ne bi dolazilo u obzir.

Još valja istaknuti da ta specifičnost ujedinjuje hrvatsku redakciju s ruskom i srpskom redakcijom, dok je razlikuje od bugarske, makedonske i češke redakcije. S. Damjanović naglasio je da, što se tiče opisa hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika, »potpunoga opisa nema bez poznavanja stanja u svim redakcijama« (DAMJANOVIĆ 2004: 562). U knjizi *Jedanaest stoljeća nezaborava* Damjanović piše: »hrvatski tip staroslavenskoga čini i ono isto i ono različito, jer ono što je zajedničko klasičnom ćirilometodskom jeziku i njegovoj hrvatskoj varijanti može biti različito u kojoj drugoj redakciji prvoga slavenskog književnog jezika ... ako želimo usustaviti svoja znanja o pojedinim redakcijama staroslavenskoga, moramo precizno odrediti njihove odnose i odnos svake od njih prema kanonskom staroslavenskom.« (DAMJANOVIĆ 1991: 69).

Među potvrdama prezentskih oblika osnova na labijale u kartoteci postoji samo jedna potvrda gdje je epentetski *l* izostao. Ako to nije slučaj-

¹⁶ »... на основании сопоставления древнейших евангельских текстов эту диалектическую черту необходимо приписать первоначальному переводу и следовательно – говору Первоучителей.« ЩЕПКИН 2007: 262.

no ispuštanje slova, oblik 3. lica mn. *ras šipūt*¹⁷ u BrN₂ 258a¹⁸ vjerojatno upućuje na iznimnu rijetkost. Takav je oblik mogao nastati ili pod utjecajem čakavskoga govora, ili to može biti relikv koji čuva obilježja bugarsko-makedonskog (ili moravskog) porijekla jednog od davnih predložaka teksta *Drugoga novljanskog brevijara*. Taj je oblik s ispuštanjem epentetskog *l* za sada jedini takav lično-brojni prezentski oblik koji je pronađen u korpusu.

KRATICE HRVATSKOGLAGOLJSKIH TEKSTOVA

- BrLab – *Ljubljanski brevijar*, kraj 14. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 161*.
- BrN₂ – *2. novljanski brevijar*, 1495., Novi Vinodolski, Župni ured.
- BrPm – *Pašmanski brevijar*, druga polovica 14. st. i 15. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *III b 10*.
- BrVat₅ – *5. vatikanski brevijar*, sredina 14. st., Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 5*.
- BrVat₆ – *6. vatikanski brevijar*, sredina 14. st., Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 6*.
- BrVb₁ – *1. vrbnički brevijar*, 13. – 14. st., Vrbnik, Župni ured.
- BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 3*.
- CGrš – *Grškovičev zbornik*, 16. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *VII 32*.
- COxf – *Oxfordski zbornik*, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sign. *Ms. Canon. Lit. 414*.
- CPar – *Pariški zbornik*, 1375., Pariz, Bibliotheque Nationale, sign. *Slave 73*.
- CVin – *Vinodolski zbornik*, početak 15. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *III a 15*.
- MLab – *1. ljubljanski misal*, 15. st., Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 162*.
- MNov – *Novakov misal*, 1368., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 8*.
- MRoč – *Ročki misal*, 1420., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav 4*.
- MVat₄ – *4. vatikanski misal*, najstariji hrvatskoglagoljski misal s početka 14. stoljeća, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 4*.
- PsFr – *Frašćičev psaltir (Psalterium Vindobonense)*, 1463., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 77*.

¹⁷ U tom obliku postoji još jedna osobitost koja ga smješta u kasnije staroslavensko razdoblje: restauracija prefiksalnog morfema *ras šip-* (u starijim staroslavenskim spomenicima te pojave još nije bilo, normalno je bilo *rasip-*, s jednim *s*).

¹⁸ Uz očekivano *rasiplūt* BrVO 451d i *ras'siplūt* BrN₂ 255a.

RegBen – *Regula sv. Benedikta*, kraj 14. st., Arhiv HAZU, sign. I a 74.

RitSegn – *Senjski ritual*, tiskan s knjižicom *Meštija od dobra umrtija*, Senj 1507. ili 1508.

KRATICE STAROSLAVENSKIH RUKOPISA

Ass – *Assemanijevo evanđelje*

Euch. Sin. – *Sinajski euhologij*

Mar – *Marijinsko evanđelje*

Sav – *Savina knjiga*

Supr – *Suprasaljski zbornik*

Zogr – *Zografsko evanđelje*

IZVORI

Kartoteka *Rječnika crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije*. Staroslavenski institut, Zagreb.

MIKLOSICH, F. von. 1963. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Neudruck der Ausgabe Wien 1862-65. Aalen: Scientia Verlag.

RJEČNIK. 2000. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Zagreb: Staroslavenski institut, 2000. Sv. 1: a¹- vrěďb.

SADNIK, L.; R. AITZETMÜLLER. 1955. *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*. Heidelberg.

SLOVNÍK. 1958-1997. *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Praha: Academia.

СЛОВАРЬ. 1994. *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*. Москва: Русский язык.

LITERATURA

DAMJANOVIĆ, S. 1991. *Jedanaest stoljeća nezaborava*. Osijek-Zagreb: Izdavački centar »Revija« i Međunarodni slavistički centar Republike Hrvatske.

DAMJANOVIĆ, S. 2004. Napomene uz proučavanje hrvatskostaroslavenskoga jezika. M.-A. Dürriegl, M. Mihaljević, F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb-Krk 2.-6. listopada 2002)*. Zagreb-Krk: Staroslavenski institut i Krčka biskupija, 561-566.

DAMJANOVIĆ, S. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.

DIELS, P. 1932. *Altkirchenslavische Grammatik mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch. I. Teil: Grammatik*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

S. GADŽIJEVA, *Prilog proučavanju alternacija b~bl, p~pl, m~ml i ...* SLOVO 60 (2010)

GADŽIJEVA, S. 2007.a. *Morfonologija prezentske paradigme u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

GADŽIJEVA, S. 2007.b. *Morfonološki model palatalizacije zubnih sonanta u 1. licu jednine prezenta u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku*. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33: 147-163.

LUNT, H. G. 1974. *Old Church Slavonic Grammar*. The Hague, Paris: Mouton.

MIHALJEVIĆ, M. 2002. *Slavenska poredbena gramatika. 1. dio: Uvod i Fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.

MIHALJEVIĆ, M.; J. REINHART. 2005. The Croatian Redaction: Language and Literature. *Incontri Linguistici* 28: 31-82.

ВАЙАН, А. 2004. *Руководство по старославянскому языку*. Перевод с французского В.В. Бородич. Под редакцией и с предисловием В. Н. Сидорова. Издание 3-е, стереотипное. Москва: Едиториал УРСС.

ГАДЖИЕВА, С. 2006. Омонимия абстрактных морфологических глаголов (старославянский и хорватский церковнославянский материал). *Slovo* 54-55: 125-168.

ГАДЖИЕВА, С. 2008. К изучению орфографии *Лобковицовой псалтыри* 1359 года: эволюция отношения писца к принципам записи звукосочетаний *lu, ľu, nu, ñu*. *Slovo* 58: 219-266.

ИВАНОВА-МИРЧЕВА, Д.; И. ХАРАЛАМПИЕВ. 1999. *История на българския език*. Велико Търново: Фабер.

ЩЕПКИН, В. 2007. *Рассуждение о языке Саввиной книги: с приложением двух фототипических снимков*. Вступительная статья В.К. Журавлева. Издание 2-е, дополненное. Москва: КомКнига.

Резюме

К ИЗУЧЕНИЮ ЧЕРЕДОВАНИЙ *B~BL, P~PL, M~ML* И *V~VL* В ХОРВАТСКИХ ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКИХ ТЕКСТАХ (СРАВНЕНИЕ СО СТАРОСЛАВЯНСКИМ МАТЕРИАЛОМ)

В статье анализируется орфография и фонология хорватских церковнославянских (хцсл.) чередований, в которых твёрдый альтернант - один из губных согласных, а мягкий альтернант – губной и *l*-эпентетикум. Метод описания этих чередований – сравнение с соответствующими чередованиями в старославянских (далее – стсл.) текстами. Материал для изучения орфографии и фонологии этих чередований в данной работе – в первую очередь глагольные формы парадигмы настоящего времени.

В отношении йотации губных согласных на конце морфем ситуация в стсл. текстах не была гомогенной. В этом положении *l*-эпентетикум постепенно исчезал в XI в., что отражено в стсл. текстах. Стсл. памятники ясно показывают, что спорадический или частый пропуск эпентетического *l* являлся особенностью языка стсл. текстов. Западные южнославянские языки (а значит и хорватский чакавский говор) сохраняют эпентетический *l* как внутри морфем, так и на их границах, и поэтому интерес представляет изучение вопроса, отразилось ли при копировании текстов данное стсл. явление (т. е. пропуск *l*-эпентетикум) в хцсл. памятниках хотя бы в какой-то мере.

Анализ корпуса глагольных основ на губные (число глагольных лексем) подтвердил отличие хцсл. морфонологии спряжения от старославянской: последовательное сохранение *l*-эпентетикум на конце корневой морфемы. В проанализированном материале глагольные основы не показали никаких колебаний в появлении эпентетического *l*. Корпус форм настоящего времени показал, что *l*-эпентетикум сохраняется в 100% случаев. Среди многочисленных свидетельств форм настоящего времени в картотеке *Словаря церковнославянского языка хорватской редакции* имеется только одно свидетельство с пропущенным эпентетическим *l*: форма третьего лица мн. числа *ras'sipût'* в BrN₂ (ср. соответствующее норме *rasiplût* BrVO, а также в других местах в BrN₂). Такая форма могла возникнуть или под влиянием чакавского наречия, или это реликт, сохраняющий признаки болгаро-македонского (или моравского) происхождения одного из давних антиграфов текста BrN₂.

Сохранение *l*-эпентетикум – это особенность хцсл. языка, по которой он отличается как от стсл. языка, так и от хорватского чакавского наречия, в котором в XIV-XV вв. постепенно складывалась новая морфонологическая модель, в соответствии с которой в парадигме настоящего времени глаголов 1-го и 2-го классов вообще исчезало устранялось варьирование основы в связи с распространением грамматической морфемы 1-го лица ед. числа *-m*, и обобщением основы. Хцсл. состояние в данном вопросе соответствует прастарославянскому состоянию.

Одной из особенностей, заслуживающих специального упоминания, является то что в хцсл. материале АМГ *êzviti* находим чередование *zv ~ zvl'* (страдательное причастие прошедшего времени *êz'vlena*),

S. GADŽIJEVA, Prilog proučavanju alternacija b~bl, p~pl, m~ml i ... SLOVO 60 (2010)

а об этом чередовании именно на примере данного стсл. АМГ Андре Вайан писал, что оно в стсл. языке утрачено, и что в стсл. текстах за-свидетельствованы только примеры без *l*-эпентетикум. Сохранение этого чередования в хсл. текстах также является архаичной чертой, соответствующей более древнему состоянию, чем старославянское, т.е. прастарославянскому.

Ключевые слова: старославянский язык, церковнославянский язык, хорватский церковнославянский язык, морфология, фонология, чередование, глагол, губные, настоящее время, *l*-эпентетикум (эпентетический)

Prikazani rezultati proizišli su iz znanstvenoga projekta »Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije«, provođenoga uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Izvorni znanstveni članak

Autor: Sofija Gadžijeva

Staroslavenski institut

Demetrova 11

HR-10000 Zagreb

Primljen: 15. VI. 2010.

Prihvaćen: 10. XII. 2010.